

Sayı : 10-11

Sene : 1979 - 1980

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1981

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASININ YENİDEN TENKİDİ*

Roderic H. Davison

İki yüzyılı aşkın bir süre evvel 21 Haziran 1774'de Rusya ile Türkiye arasında Küçük Kaynarca¹ köyünde imzalanan barış antlaşması sadece tarihin devlet münasebetlerindeki büyük gelişmelerinden biri değil, aynı zamanda devlet adamları ve bilim adamları arasında devamlı bir ihtilâf kaynağı olmuştur. Altı yıl sürmüş bir savaşı sona erdiren antlaşmada yer alan maddelerin çoğu sarih, hülâsası kolay ve tesirleri itibariyle açıktır². Fakat Osmanlı İmparatorluğundaki hıristiyanların himayesi ve Rusya tarafından İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurulabilmesi ile ilgili olan 7. ve 14. maddeleri bir hayli değişik yorumlara konu olmuştur. Esas mesele Rusya'nın, bu maddeler ile Osmanlı topraklarında bulunan hıristiyanların hâmisî olarak hareket etme hakkını elde edip etmediğidir. Birçok tarihçi Küçük Kaynarca antlaşmasının Rusya'ya böyle bir gardiyanlık rolü verdiğini iddia etmiş ve bazıları da antlaşmanın,

* Aslı *Slavic Review*, cilt 35, no : 3 (Eylül 1976)'de «Russian Skill and Turkish Imbecility» : -The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered- adı ile yayınlanmış, Erol Aköğretinen tarafından türkçeye tercüme edilmiştir.

1 Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde, Tuna'nın sağında, Silistre'nin güneyinde bir köy.

2 10 Mart 1779 Aynalı Kavak antlaşmasında yer alan, özellikle Kırım Tatarlarıyla ilgili bazı maddelerin anlamları üzerine Rus-Türk anlaşmazlığı; Gabriel Norodoungian'ın metni, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, 4 cilt (Paris, 1897-1903), 1 : 338-44. 1774 ve 1779 arasındaki bu ve diğer Kırım meseleleri için bak. Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783* (Cambridge, 1970), s. 55-111.

bilhassa bu açıdan, «Rus hüneri ve Türk beceriksizliği»ne bir örnek olduğu fikrini benimsemişlerdir. Diğer bazı tarihçiler ise antlaşmada böyle bir hakkın açıklıkla belli olmadığı iddiasında bulunmuşlardır. Kimileri de bunun mevcut olmadığını söylemişlerdir. Bu tarihî vesikanın yeniden tetkiki ise çoktan yapılmış olmalıydı.

Şüphesiz yapılması gereken ilk iş, 7. ve 14. maddelerin hıristiyanların himayesi ile ilgili olarak ne belirttiğini anlamak için Küçük Kaynarca antlaşma metnini gözden geçirmektir. Bu itibarla Rusya'nın İstanbul'da kurabileceği kilisenin -ister mutad bir Rum Ortodoks, ister Rus Ortodoks kilisesi olsun- esas mahiyetindeki amaç önemlidir. Daha sonra antlaşma şartlarını veya Ruslar'ı, Osmanlı topraklarındaki hıristiyanların hâmesi olma iddiasına sevkeden o zamanki olayları mütalâa etmek gerekir. Son olarak da «Rus hüneri ve Türk başarısızlığı» hükmünün nasıl ortaya çıktığı ve bunun tarih yazıcılığını nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılacaktır.

Burada Küçük Kaynarca antlaşması bir bütün olarak bahis konusu olmamakla beraber kısa bir hülâsası faydalı olacaktır. İki yıl sonraki Amerikan bağımsızlık ilânı Atlantik dünyası için ne derece önem taşımış ise bu antlaşma da Yakın-Doğu için o derece önemli bir dönüm noktasını belirlemiştir. Maddeleri gereğince Rusya, Karadeniz'in kuzey sahilinde stratejik bir dayanak sağlamıştır. Aynı zamanda Tatar'ların bağımsızlıklarını da kabul ettirmek suretiyle, Kırım'ı kendisine bağlamak için önemli bir adım atmış oldu. Osmanlı hükümlerinde kalmış olan Eflâk ve Boğdan'da dahi özel bir mevki kazandı. Osmanlı idaresi altındaki ülkelerde olduğu kadar Karadeniz'de ve Boğazlar yolu ile Akdeniz'de serbestçe hareket etmek suretiyle geniş ticarî imtiyazlar elde etti. Başkent İstanbul'da sürekli diplomatik temsil ve Osmanlı İmparatorluğu'nda istediği yerde konsolosluk kurma hakkını tasdik ettirdi. Bütün bunlar sadece Rusya'nın milletlerarası alanda yapmış olduğu önemli atılımı değil, aynı zamanda heybetli Türk gücünün ters orantılı bir şekilde zayıflamasını ifade ediyordu. Askerî bir zafer neticesi de olsa, Rusya'nın elde ettiği büyük kazançlar, bu kadarını aklının köşesinden bile geçirmeyen II. Katerina'yı pek memnun kılmıştı. Etrafındakilere ve misafirlerine memnuniyetini belli ediyordu. Antlaşmayı imzalayan mareşali Kont Peter Aleksandroviç Rumiantsov'a bir şükran borcu olarak bahçesinden yeni olgunlaşmış 30 adet ananas göndermiş ve kendisine «Rusya şimdiye

kadar böyle bir anlaşma yapmamıştı»³ diye yazmıştı. Rusya'nın kazançları ve Türkiye'nin kayıpları 1774 de ve bu iki imparatorluğun daha sonraki münasebetlerinde o kadar açıktı ki hadisenin manâsı ve ehemmiyeti hususunda tarihçiler arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. 200. yıl dönümünde antlaşmanın bir bütün olarak yeniden değerlendirmesini yapmak yersizdir. Ancak bu Rusya'nın, 1955'ten önce Yakın-Doğu istikametinde attığı büyük, belki de tek ve en büyük adım olarak nitelendirilmelidir.

Sürekli ihtilâf konusu olan bir husus da Rusya'nın Küçük Kaynarca antlaşması hükmü altında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yunan Ortodoks halkı ile olan münasebetlerini ilgilendirmektedir. Bazan bu ihtilâf konusu, bilhassa 1853'te Rusya'nın Türkiye'deki Ortodoks kardeşlerini himaye hakkını talep etmesi ve Türkiye'nin de böyle bir talebi reddetmesinden dolayı Kırım savaşının patlak vermesi sıralarında devletlerarası boyutlara ulaşmıştı⁴. Fakat tarihçiler arasında bir Rus hamiliği hususundaki farklı görüşler Kırım savaşının menşeleri meselesinden ayrı tutulmuştur. Bu farklı görüşlerin hülâsası, antlaşma metninin yeniden mütalâa edilmesine neden ihtiyaç duyulduğunu göstermeye kâfi gelecektir.

Değişik görüşlerin bir yanında, Küçük Kaynarca'nın Rusya'ya Rum mezhebini ve Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki Rum Ortodoks kilisesini himaye hakkını verdiğini açıkça iddia eden tarihçiler vardır. Bu görüş Paul Miliukov'un geçenlerde Fransızca orijinalinden İngilizce'ye tercümesi yayınlanan tarihinde, en açık bir şekilde ifade edilmiştir : «Onlara (Ruslar'a) Türkiye'nin iç işlerine müdahale hakkını veren ve önemli olaylara gebe olan son madde ile Rusya, sultanının hıristiyan tebasının din hürriyetini müdafaa ve bunları, vergi tahsildarlarının zorla para almalarına karşı koruma görevini üzerine almıştır»⁵. En aşırı deyimle ifade edilmiş

3 Rumiantsov'a yazılmış bir mektup müsveddesi, tarihi yok (ca. Temmuz 29 dan Ağustos 3'e kadar, 1774, O.S.) *Sbornik imperatorskago russkago istoricheskago obshchestva* (ileride SIRIO olarak gösterildi), 13 (1874) : 429.

4 Bak. Osmanlı hükümetinin Rusya'ya savaş ilân etmesiyle ilgili tebliği, Ekim 4, 1853, Rusya'nın Küçük Kaynarca antlaşmasında bir madde ile koymaya çalıştığı kabulî imkânsız teklifleriyle ilgili, G.F. de Martens, *Nouveau recueil général des traites...* 20 cilt (Göttingen 1843-75), 15 : 548.

5 Paul Miliukov, Charles Seignobos ve L. Eisenmann, *History of Russia*, tercümesi Charles Lam Markmann, 3 cilt (New York, 1968-69), 2 : 111. Aynı ifadenin Fransızca orijinali, *Histoire de Russie*, 3 cilt (Paris, 1932-33), 2 : 580.

olsa da diğer hiçbir tarihçi Türkiye'nin, Rusya'nın hıristiyanları himaye görevini tasdik ettiğini yazmaz -Miliukov'un görüşünü daha önceleri de paylaşanlar olmuştur. Edward Driault buna benzer şeyler söyler : Küçük Kaynarca antlaşmasında «Rusya'nın 'Hıristiyan dinini devamlı himaye' etmesine Bâbüâli'nin 'razı olduğu'nu gösteren formüller vardır (Madde 7)...»⁶. Bu görüş, Bâbüâli'nin Rusya'ya «Türk İmparatorluğu'nun tüm topraklarında Ortodoks kilisesini himaye hakkı» verildiğini söyleyen ve Rusya «doğudaki hıristiyan halkı müdafaa etmek maksadı ile tek tarafı olarak Türkiye'nin iç işlerine müdahale etme hakkını bu antlaşma ile elde etti»⁷ iddiasında bulunan Viladimir Ulyanitski'nin fikirlerini benimseyen ve iktibas eden Sergei Zhigarev ile aynı paraleldedir. Albert Sorel Rus diplomat ve yazarların fikirlerini kabul eder ve «Eastern Question» adlı klâsik eserinde şöyle bir netice çıkarır: «Bu antlaşma... Rusya'yı Türkiye'deki hıristiyanların din hürriyetlerinin koruyucusu yaptı»⁸. Avrupa'lı iki meşhur Osmanlı imparatorluğu târihçisi aynı görüşü benimserler : Nikolas Jorga, «Rusya bütün dindâşları üzerinde kendisine himaye etme hakkı temin etti» derken Josef von Hammer-Purgstall daha 1832'de «Küçük Kaynarca, Bâbüâli'ye en büyük düşman olan hıristiyan devletini, hıristiyan dininin ve kiliselerinin koruyucusu ...olarak tamdı»⁹ der.

Diğer tarihçiler, bu antlaşmanın Rusya'ya katı bir himaye hak ve selâhiyeti verildiğini düşünmeyebilirlerse de Osmanlı hükûmetinde hıristiyan tebaya temsil hakkı tanıdığına inanırlar. Hatırı sayılır bir ders kitabında bulunan tipik bir beyanında, Sidney Harcave şöyle bir iddiada bulunur: antlaşma şartları dahilinde Osmanlı İmparatorluğu, «Rusya'nın Türk hıristiyanlar adına her zaman

6 Edouard Driault ve Michel Lhéritié, *Histoire diplomatique de la Grèce*, 5 cilt (Paris, 1925-26), 1 : 143.

7 Sergei Zhigarev, *Russkaia politika v vostochnom voprose* (Moskova, 1896), s. 199-200.

8 Albert Sorel, *La Question d'Orient au XVIIIe siècle*, 4. baskı (Paris, 1902 (1. baskısı 1878)), s. 262.

9 Nicholas Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 cilt (Gotha, 1908-13), 4 : 511-12; Joseph von Hammer-Purgstall, *Geshichte des Osmanischen Reiches*, 10 cilt (Pest, 1827-35), 8 : 447. Buna benzer fikirleri değişik şekilde gizleyerek ifade eden diğer tarihçiler arasında Emile Bourgeois, Sergei Goriainov, Bernard Lewis, Alfred Rambaud, L.S. Stavrianos ve Nicholas Zerno'da vardır.

Sultan'a başvurabileceğini kabul etti»¹⁰. George Vernadski az bir farkla durumu şöyle vurgular: «Rus elçilere Ortodoks kilisesi ile ilgili işleri Sultan'la müzakere etme selâhiyeti verildi»¹¹. Ders kitapları umumî olarak kabul edilen kanaatlerini yansıtmaktadır ve bu bakımdan aralarında önemli ölçüde geniş bir fikir birliği mevcuttur¹².

Bazı tarihçilerin aynı konu ile ilgili fakat daha az doğmatik olan görüşlerine göre Küçük Kaynarca, çarlara Osmanlı hıristiyanlarını himaye iddiasında bulunmalarına veya temsil etmelerine müsaade etmişti, zira antlaşmada müphem ve gevşek ifade edilmiş şartlar mevcut idi. Michael Florinsk ve Hugh Seton-Watson Rusya'nın antlaşma gereğince Osmanlı hıristiyanlarını himaye için «iyice belirlenmemiş» hakkına işaret ederler¹³. Charles ve Barbara Jelaviç antlaşmada «muğlak», Akdes Nimet Kurat ise 7. maddede «belirsiz veya yanıltıcı» ifade görürler. M.S. Anderson, Rusya'ya İstanbul'daki kilise ve mensupları namına temsil etmesine müsaade eden aynı madde için «müphem ve muhtemelen tehlikeli ifade»yi işaret ederler. Tarihçiler arasında oldukça yaygın bu muğlak durum ile ilgili daha

10 Sidney Harcave, *Russia: A History*, 6. baskı (Philadelphia, 1968 (1. baskısı 1952)), s. 157.

11 George Vernadsky, *A History of Russia*, 6. baskı (New Haven, 1969 (3. baskı 1971)), s. 167. Birinci baskısı 1929.

12 L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, (New York, 1958), s. 192 ve Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy; 1814-1914* (Philadelphia, 1964), s. 20-21, Rusya'nın temsilcilik hakkı üzerine hemen hemen aynı iddialarda bulunur, 7. maddenin de bir kısmı yer alır. Jelavich'in genişletilmiş tercümesi, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy 1814-1914* (Bloomington, Ind., 1974), s. 20-21, 7. madde daha fazla iktibas eder ve iddiayı daraltır. Geniş bir bakışla Sidney N. Fisher, *The Middle East: A History*, 2. baskı (New York, 1968 (1. baskı 1959)), s. 251, madde 12 ve 14'ü kaynak olarak gösteriyor fakat 7. ve 14. maddeleri kastediyor. Rusya'nın temsilcilik hakkıyla ilgili aynı görüşü ileri sürenler arasında, Cemal Tukin, «Küçük Kaynarca», *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1940-) 6. cilt s. 1069; Enver Ziya Karal, *Nizam-ı cedid ve Tanzimat devirleri* (Ankara 1970 (3. baskı); birincisi 1947'de basıldı) s. 109; Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean, 1797-1807* (Chicago, 1970) s. 8-9 bulunur.

13 Michael T. Florinsky, *Russia: A History and an Interpretation*, 2 cilt (New York, 1953; 1960'ta yeniden basıldı), 1: 526; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801-1917* (Oxford, 1967), s. 46.

birçok örnek verilebilir¹⁴.

Antlaşmada Rusya'nın Osmanlı hıristiyanları namına müdahale etme hakkını -ister maddelerde sarıh olarak, ister müphemlik sonucu- gören bazı tarihçiler bunun, renkli ifadeleriyle, Rus «hüneri» ve Türk «beceriksizliği»nin bir ürünü olduğunu tekrar ederler. Bu görüş aslında, bir tarihçi tarafından değil, 1774'de elçi olarak Habsburg hükümdarlığını temsilen İstanbul'da bulunan çağdaş bir gözlemci Avusturyalı diplomat Franz Thugut tarafından ortaya çıkarılmıştır. Thugut'un bu görüşü, yakın bir geçmişte Akdes Nimet Kurat'ın Türk-Rus münasebetleri üzerine yazdığı muazzam eserinde ve L.S. Stavriyanos'un «*Balkan Tarihi*» kitabında iktibas edilmiştir¹⁵. Aynı görüş Reşat Ekrem Koçu (1934) Edward Driault ve Michel Lhéritier (1925) J.A. R. Marriot (1917), çok daha önceleri Driault (1898) ve Zhigarev (1896) tarafından da iktibas edilmiştir¹⁶. Bu tarihçilerin çoğu Thugut'un görüşünü, antlaşmada yer alan, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks kilisesi ile ilgili maddelere bağlarlar. Bunların hemen hemen hepsi iktibas ettikleri söze kaynak olarak sadece Albert Sorel'i gösterdiklerine göre Sorel'in Şark Meselesi ile ilgili bu yaygın eserinde Thugut'tan ne aktardığını görmek yerinde olur :

Thugut «Kaynarca antlaşmasının maddeleri üzerinde kurulan iskele (échafaudage) Rus diplomatlar açısından bir hüner örneği

14 Charles ve Barbara Jelavich, *The Balkans*, (Englewood Cliffs, N.J., 1970), s. 35; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919)* (Ankara, 1970), s. 28-30; M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923* (Londra, 1966) s. xi. Bak. ayrıca Yahya Armajani, *The Middle East, Past and Present* (Englewood Cliffs N.J., 1970), s. 196.

15 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 31; Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, s. 192.

16 Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeler ve Kapitülasyonlar, 1800-1920* (İstanbul, 1934), s. 102; A.R. Marriot, *The Eastern Question*, 4. baskı (Oxford, 1940 (1. baskı 1917)), s. 153; Driault ve Lhéritier, *Histoire diplomatique*, 1 : 24; Edouard Driault, *La Question d'Orient*, 8. baskı (Paris, 1921 (1. baskı 1898)), s. 55; Zhigarev, *Russkaia politika*, s. 198. Marriot 152. sayfada 12. ve 14. maddeleri kaynak göstermiş fakat açıkça 7. ve 14. maddeleri ima etmiştir. Zhigarev, Driault ve Lhéritier, «Thugut'un görüşü biraz mübalâalı olabilir fakat Rus hüneri ve Türk beceriksizliğini yansıtmakla Küçük Kaynarca ile ilgili umumi takdirine uyuyor» diyorlar.

ve Türk temsilciler açısından da eşi görülmemiş bir beceriksizlik örneğidir» diye yazar; ona göre «Bu antlaşma maddelerinin ustaca birleşimi, Osmanlı İmparatorluğu'nu bugünden itibaren bir nevi Rus eyaleti yapmaktadır. İstikbalde Rusya antlaşma ile ilgili hükümler ileri sürebilecek durumda olduğuna göre, belki birkaç yıl daha Sultan (Grand Seigneur)'ın ismi altındaki hükümler hoş görecektir, kendisine uygun bir zamanda da kat'i müdahalede bulunacaktır»¹⁷. Sorel, Thugut'dan aldığı 17 Ağustos ve 3 Eylül 1774 tarihli raporları nereden elde ettiğini belirtmeden kaynak olarak göstermiştir. Bu noktaya biraz sonra döneceğiz.

Konuya tam zıt bir görüşle bakan tarihçiler antlaşmanın Rusya'ya çok mahdut haklar -daha sonra Rusya'nın, çok geniş talepler ile yararlanmağa kalktığı haklar- verdiğini benimserler. Yakın zamanın Rus tarihçilerinden Nikolas Riasanovski, bu görüşü en iyi şekilde temsil eder : «Türkler hıristiyan kiliselerini korumayı taahhüt edip başkentte kurulacak yeni bir kilise için Rus temsilcilerini kabule razı olurken Rusya, İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurma hakkını elde etti. Hıristiyanlar ve hıristiyan inançları ile ilgili antlaşma şartları Rusya'nın Türkiye üzerinde daha sonraki birçok taleplerine temel teşkil etti»¹⁸. Bu görüş aşağı yukarı Teodor Schieman, Bernard Pares ve B.H. Sumner tarafından da benimsendi -antlaşma Rusya'ya «bahane» olabilecek (Schieman) veya «talepler için bir temel» teşkil edebilecek (Sumner) veyahut da daha sonra bazıları tarafından «Rusyanın hamiliği olarak tefsir edilebilecek» (Pares) mahdut haklar vermiştir¹⁹. Birçok siyaset ve

17 Sorel, *Question d'Orient*, s. 263-64. Sorel, buna ilâveten burada lüzumlu olmayan bir cümle daha vermiştir. Yukarıdaki tercüme Sorel'in Fransızcasına F.C. Bramwell'inkinden biraz daha yakındır. F.C. Bramwell, *The Eastern Question in the Eighteenth Century*, (New York, 1969 (1. baskı Londra, 1898)), s. 250. Yusuf Ziya (Özer)'nın Türkçe tercümesinde görülür : *On sekizinci asırda Mesele-i Şarkîye ve Kaynarca Muahedesi* (İstanbul, 1911), lehçe tercümesi Marya Gomolinska, *Kwestya Wschodnia w w. XVIII* (Varşova, 1905).

18 Nicholas V. Riasanovsky, *A History of Russia*, 2. baskı (New York, 1969 (1. baskı 1963)) s. 294.

19 Theodor Schieman, *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, 4. cilt. (Berlin, 1904-19), 1 : 257-58; Bernard Pares, *A History of Russia*, 4. baskı (New York, 1946 (1. baskı 1926)), s. 266; B.H. Sumner, *Survey of Russian History* (Londra, 1944), s. 238. Hans Uebersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*, 2. cilt (Stuttgart, 1913), 1 : 335-37,

Yakın-Doğu tarihçisi buna benzer ihtiyatlı bir görüşe sahiptir²⁰.

Bütün bu görüşler doğru olamaz. En iyi yol anlaşma metnini yeniden incelemektir. Acaba orada neler var?

Tarihçilerin çoğu, özellikle Batılılar, Küçük Kaynarca antlaşmasının ya Fransızca ya da İngilizce tercümelerine dayanmışlardır. Fakat ne Fransızca, ne de İngilizce, antlaşmanın orijinali veya resmî lisanı değildi. 1774'de Rusça, Türkçe ve İtalyanca olmak üzere üç resmî dil kullanıldı. Antlaşmanın 28. maddesinde belirtildiği üzere, Osmanlı sadrazamı Muhsinzade Mehmed Paşa Türkçe ve İtalyancasını imzalarken Mareşal Rumiantsov da Rusça ve İtalyancasını imzaladı. Hiçbir tarihçi üç metni birbirleriyle kıyaslama girişiminde bulunmamıştır²¹. Bu üç-dil durumunda Türkçe ve Rusça metinler herhangi bir hususta uyummadığı takdirde İtalyanca ile kontrol etmek mümkündür²². Özellikle 7. ve 14. maddeler yukarıda

Seŕgei Pushgarev ile aynı görüşü paylaşır, *The Emergence of Modern Russia, 1801-1917* (New York, 1963 (1. baskı Rusça, New York, 1956)), s. 344; bak. aynı zamanda Charles ve Barbara Jelavich, *The Balkans*, s. 35.

20 A.J.P. Taylor, meselâ, Harold Temperley'in izinden giderek şöyle der, «Rusya'nın koruma hususunda sarîh bir şekilde hiçbir umumî hakkı yoktur». *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford, 1954 (New York 1971)), s. 52 n. 1. Temperley'in hükmü, *England and the Near East: The Crimea* (Londra, 1936), s. 467-69, kitabındadır. J.C. Hurewitz'in Rusya'nın koruyuculuk hakkı iddiası ile ilgili 7. ve 14. maddelerin tefsiri, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 2 cilt, (Princeton, 1956), 1 : 54. Aynı görüşler için bak. Alfred S. Stern, *Geschichte Europas... 1815... 1871*, 10 cilt (Stuttgart, 1894-1924), 8 : 35; A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe... (1814-1878)*, 2 cilt (Paris, 1931 (1. baskı 1891)), 1 : 101 ve 2 : 86; Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Mass. 1971), s. 10; Armaĵani, *The Middle East*, s. 196.

21 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 29, 7. maddenin Türkçe ve Rusça metinlerinin mukayesesi; Türkçe transkripsiyonunda yersiz hatalar vardır. Alan W. Fisher, *The Russian Annexation*, s. 55, n. 2 Kırım'la ilgili maddelerin Rusça ve Türkçe metinlerinin mukayesesi hiçbir zıtlık göstermez diyor. Josef L. Wiczynski, «*The Myth of Kuchuk Kaimardji in American Histories of Russia*», *Middle Eastern Studies*, 4, no 4 (Temmuz 1968) : 276 : 79, tarihçilerin beyanlarını değerlendirirken sadece İngilizce metni kullanır.

22 Rusça metinler şunların içindedir, *Polnoe sobraıne zakonov rossiiskoi imperii* (ileride PSZ olarak gösterildi), 134 cilt (St. Petersburg, 1830-1916), 1. seri, 19. cilt, no. 14164, s. 957-67; *Dogovory Rossii s Vostokom*, T. Iuzefovich (St. Petersburg, 1869) s. 24-41; ve *Sbornik gremot i dogovorov o prişoedinenii tsarstv i oblastei k Gosudarstvu Rossiiskomu v XVII-XIX vekakh* (Petersburg,

belirtilen görüşlere esas olduğuna göre, orijinal lisanlarından yeniden tetkik edilmeleri gerekir.

7. maddede Rusça ve Türkçe metinler arasında sadece basit farklılıklar bulunmaktadır. En önemli fark şudur: Rusça metinde Bâbîâli, hıristiyan mezhebini «himaye» veya «koruma» (zashchita) taahhüdünde bulunurken Türkçe metinde kullanılan (siyanet) keli-

1922) s. 383-406. Küçük imlâ değişiklikleri dışında hepsi aynıdır. Sonuncusunun bir kopyesi «Türkiye 1774» adı altında Dışişleri Bakanlığı arşivinde mevcuttur. E.I. Druzhinina, *Kiuchuk-Kainardzhiiskii mir 1774 goda (ego podgotovka i zakliuchenie)* (Moskova, 1955) metni ilâve kısım olarak yayınladı, sayfa 349'da, PSZ metni ile çağdaş bir kopya arasında, antlaşmanın ifade ve manasını etkilemeyen birkaç farklılığa işaret eder. Kendisi birçok arşivlerden faydalandığı halde Küçük Kaynarca'da imzalanan Rusça orijinal kopyeye bakmamıştır. Halen mevcut olup olmadığını bilmiyorum. PSZ metnine dayandım.

İstanbul'da bulunan Başbakanlık Arşiv'inde ne Türkçe, ne de İtalyanca orijinalini bulamadım. Fakat eski ve muhtemelen çağdaş bir kopyası, burada kayıtlıdır, *Ecnebi Defterler* No. 83/1, s. 139-49, ve ben buna dayandım. Bu, *Mu'ahedat mecmuası*'nda yayınlanan resmî metnin kaynağı olabilir. *Mu'ahedat Mecmuası*, 5 cilt (İstanbul, Hicri 1294-98 (Milâdi 1877/8-1880/1)), 3 : 254-75; iki metin hemen hemen aynıdır. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, tertib-i cedit, 12 cilt, (İstanbul, Hicri 1301-9 (Milâdi 1883/4-1891/2)), 1 : 285-95, bu da metni, önceki iki taneden az değişikliklerle verir. Yeni Türkçe harflerle yazılmış tam metni bulamadım. Reşat Ekrem (Koçu), *Osmanlı Muahedeleri*, s. 102-4, çıkartılmış sonuçla birlikte sadece kısa bir hülâsadan ibarettir.

İtalyanca metin, G.F. de Martens'in yazdığı *Recueil des principaux traités... de l'Europe*, 7 cilt (Göttingen, 1791-1801), 4 : 606-38, ve gene Martens'in *Recueil*, 2. baskı, 8 cilt (Göttingen, 1817-35), 2 : 286-322, herbiri, *Storia del Anno*'dan alınmıştır. Başka İtalyanca tam metin göremedim. Druzhinina, *Kiuchuk-Kainardzhiiskii mir*, s. 274-75'te Arkhiv Vneshnei Politiki Rossii'de bulunan İtalyanca orijinal metnin ilk ve son sayfalarının suretini basmıştır. İtalyanca tercümenin suretiyle Martens'ininki arasında bazı imlâ, kelime hatta ifade farklılıkları olduğu halde anlam etkilenmemiştir. Şayet İtalyanca tam metnin sureti ve Rusça orijinali Moskova'da yayınlanmış olsa idi bu büyük bir hizmet olurdu. Aynı şekilde şayet bir Türk bilim adamı, İstanbul'da orijinal İtalyanca ve Türkçe kopyelerini bulabilseydi bunun yayınlanması da memnuniyet verici olacaktı.

Martens, *Recueil*, 1. baskı, 1 : 507-22, antlaşmanın muhtemelen İtalyanca *Storia del Anno*'dan Fransızca'ya tercümesini verir. Noradounghian, *Recueil*, 1 : 319-34, Türkçe ve İtalyanca'dan farklı bir tercümedir. George Vernadsky, *A Source Book for Russian History...*, 3 cilt, (New Haven, 1972), 2 : 406-7, PSZ'den İngilizce'ye tercüme. Fransızca ve İngilizce'ye tercüme-ler için bakınız 36 ve 37.

mesi «koruma» anlamına geleceği gibi «himaye» manası da taşır ve «himaye»nin daha kuvvetli ifadesi olan bir kelime değildir. Bu yüzden 7. maddeyi İtalyanca metinden incelemek ve mümkün olduğu kadar açık bir şekilde çevirmek en iyi yoldur.

7. Maddeye göre :

«Bâbiâli, hıristiyan dini ve kiliselerinin tam bir himayesini taahhüt eder; ayrıca Rus saray bakanlarının, İstanbul'da inşa edilen ve aşağıda belirtilen (madde 14'te de gösterilen) en azından ona hizmet edenler kadar, kilise lehine her hususta temsilciliğini yapmalarına izin verir ve komşu, samimi dost bir devletin saygıdeğer bir kişisi tarafından yapılan bu serzenişleri dikkate almayı da taahhüt eder».

İtalyanca metin Rusça'yı teyit etmektedir. —Osmanlı hükümetinin taahhüt ettiği sadece «himaye»dir, «koruma» değil. Rusça metin ayrıca «Bâbiâli, Rus bakanlarının temsilciliklerini göz önüne alacaktır» der, Türkçe metin ise sadece «Bâbiâli'nin temsilcileri «kabul» edeceği» şeklinde anlaşılır. İtalyanca metin «dikkate almak» şeklinde Rusça'yı teyit etmektedir.

Fakat 7. madde daha önce ileri sürülen hükümlerle birlikte bütünüyle göz önüne alındığında birçok bilim adamı tarafından benimsenmiş durum ciddi bir şekilde araştırılmalıdır. 7. madde aslında Osmanlı hıristiyanları üzerindeki hamiliği tanımaktadır ancak bu sadece Osmanlı hükümetinin hamiliğidir. Bu husustaki madde müphem değil sarihtir. Gerçekte, bu şartın kesinliği, bilhassa Türkiye'ye tanınan geniş himaye selâhiyeti ile Rusya'ya verilen dar selâhiyetin yanyana konmasıyla vurgulanmıştır. Bu selâhiyet de kesin olarak açıklanmıştır. Rusya'nın İstanbul'daki vekilleri tek bir kilise binası ve mahiyeti adına temsil hakkına sahiptir. Şayet «mahiyeti» kelimesi Rusça ve Türkçe metinlerde belirtildiği üzere sadece rahip ve bekçileri anlamında ise Rusya'nın temsilciliğini yapabileceği dindarların sayısı az demektir²³. İtalyanca ifade, her ne kadar biraz zorlanmış gibi görünecekse de belki yüzlerce üyeyi bulan tüm cemaatı kapsayacak şekilde genişletilebilir. Fakat ilgili maddenin Rusya'ya bütün Ortodoks kiliseleri namına veya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ortodoks'ları, hatta birçok kilise veya

23 Rusça terim burada «elçileri», Türkçe ise «memurları» kastediyor. İtalyancası biraz daha geniş görünüyor.

mensupları adına temsil hakkı verdiğini beyan etmek hayaldir. Rusya'nın mümessilliği ile ilgili madde kat'i, anlamı açıktır; yanlış anlaşılma tehlikesine yol açacak hiçbir müphemliği yoktur. Rusya'nın temsilcilik yapma hakkının, Babîâli'nin hıristiyan mezhebini himaye taahhüdünü de ihtiva ettiğini söylemek açıkça vesikaya yanlış manâ vermektir.

Rusya'nın Osmanlı hükûmeti nezdinde temsilci bulundurma selâhiyeti 14. maddede özellikle açıklanan bir kilise ile ilgilidir. Maddenin Rusça ve Türkçe metinleri anlam yönünden hiçbir fark arzetmemekle beraber Türkçe metnin Rusça'dan daha çok kelime-den ibaret olması sebebi ile burada da İtalyanca'sı en iyi rehber durumundadır. İtalyancası şöyledir: Rus Yüksek Mahkemesi Beyoğlu caddesinde, herhangi bir tecavüz ve fena muamele ile zarar verilmeyecek, daima bu İmparatorluğun vekilinin himayesi altında muhafaza edilecek, mahallî kiliseden ayrı, diğer devletlerinki gibi halka açık bir Rus-Grek adı altında kilise kurabilecektir²⁴.

Rus vekilinin himaye edebileceği ve temsilciliğini yapabileceği kilise böylelikle alelade bir Rus Ortodoks kilisesi değil, Rumca dinî merasimlerin yapıldığı bir Rus kilisesi olacaktı²⁵.

Bu, hiçbir özelliği olmayan bir fark olarak mütalâa edilebilir. Ne de olsa Rus ve Rum kiliseleri temelde birdir. Menşei itibariyle aynı geleneğe sahibdirler. Normal olarak her ikisi de ibadetlerinde St. John Chrysostom'un ayin kitabını kullanır. Fakat bu farklılık Osmanlı'larla ilgili kısımda bilhassa önem kazanmaktadır. Yeni kilise İstanbul'daki diğer Ortodoks kiliseleri gibi, İstanbul Rum Ortodoks Patriğine değil de Rus himayesi altında, ayrı bir statüde olacaktı. İstanbul'daki Rumlar, kendilerine Moskovah Ruslara gelebileceğinden daha fazla yabancı gelebilecek Eski Slavca'yı kullanacaklardı²⁶.

24 Galata, İstanbul'da, Galata köprüsünün kuzeyinde, yerli gayrimüslimler kadar birçok Avrupa'lının yaşadığı bir bölgedir. Bugün genellikle tek caddeden ziyade tüm semtin adı olan Beyoğlu'nda yabancı elçilikler bulunurdu. Pera, Beyoğlu'nun Avrupa'lılar tarafından kullanılan Grek menşei adıdır.

25 «Rus-Grek isimli» cümlesi İtalyanca'da «chiamata Russo-Greca»dır. Antlaşmanın 11. maddesinde kullanıldığı gibi chiamata sadece «isme haiz» anlamında değil «esaslı mahiyete haiz» anlamındadır.

26 Isabel Florence Hapgood, *Service Book of the Holy Orthodox-Catholic Apostolic (Greco-Russian) Church, Compiled, Translated, and Arranged from*

Ayrıca 14. maddedeki ifade göz önüne alınırsa, Rus ve Rum kiliseleri arasındaki fark maksatlı görünmektedir. «Mahallî kilisenin yanında «yeni bir kilise, vekili bulunduğu ülkenin millî kilisesini (bu durumda Rus kilisesini) temsil edecekti. Ayrıca yeni kilise «diğer devletlerdekine benzer» olacaktı. Diğer devletler Fransa ile Avusturya (Katolik) ve İngiltere ile Prusya (Protestan) idi. Protestan devletlerin himaye ettikleri kiliseler olmadığı halde, Fransa ve Avusturya, elçilik kilisesinden ayrı olarak, Beyoğlu'nda bulunan bir Roman Katolik kilisesinin hamisi durumunda idiler. Bu kiliseler Avrupaî dinî usullerle yönetilirdi ve ibadet edenleri de ekseriyetle yabancı vatandaşlardı²⁷. Şüphesiz, 14. madde Rus kilisesinin esasta yabancılar için olacağını tam olarak belirtmektedir; antlaşmanın müphemliği de buradan ileri gelmektedir. Aslında bu kısım 1774'de belki de hiç müphem değildi. Uzun süre İstanbul'da kalmış, ülkesinde Türk hükûmeti ve Avrupa diplomatik temsilcilikleri muhitinde bulunmuş, çağdaş bir diplomatın Küçük Kaynarca antlaşmasının Rus vekiline, «kendi vatandaşlarının kullanması için Beyoğlu semtinde bir kilise kurma hürriyeti tanıdığını» yazması ikna edici olmasa bile manâlıdır²⁸. Bu vatandaşlar belki de

the Old Church-Slavonic Service Books of the Russian Church, and Collated with the Service Books of the Greek Church (Boston, 1906) Bak. aynı zamanda John Glen King, *The Rites and Ceremonies of the Greek Church, in Russia* (Londra, 1772 (yeniden basım New York, 1970)), s. vii, 5, 47, 133.

27 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerli Katoliklerden büyük bir kısmı Suriye, Lübnan, Sırbistan ve Arnavutluk'ta yaşıyordu. İstanbul'da Lâtin Katoliklerinin çoğu muhtemelen yabancı idi. Joseph von Hammer-Purgstall, *Constantinopolis und der Bosphoros*, 2 cilt (Osnabrück, 1967 (orijinal baskı, 1822)), 2 : 126-27, Beyoğlu'nda himaye edilen kiliseleri belirtir; Rôbert Mantran, *Istanbul dans le second moitié du XVII siècle* (Paris, 1962), s. 73, 561-62, eski devirde Fransız himayesi altındaki kiliseler hakkında bilgi verir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çok az Protestan vardı; hemen hemen hepsi yabancı idi.

28 Ignatius Mouradzea d'Ohsson, *Tableau générale de l'Empire Ottoman*, 2. baskı, 7 cilt (Paris, 1788-1824), 7 : 463-64. İsveçli bir baş tercüman ve daha sonra sefir olan d'Ohsson bazı yerlerde hatalar yapar ve bunlardan biri daha önce bu pasajda Rusya'nın Osmanlı devletine başvurarak Eflâk ve Boğdan eyaletlerinde kazandığı hakları açıklamasıdır. Fakat kilise hakkında söyledikleri basittir ve muhtemelen 1774 antlaşmasını kapsamaktadır. Önceden de belirttiğimiz gibi, Avrupa'lular «Beyoğlu» için genellikle «Pera» derlerdi. J.W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, 7 cilt (Hamburg, 1840-63), 5 : 3, Galata'da inşa edilecek Rum kilisesi Rus teba içindi der.

tüccarlar ve hacılar idi. Küçük Kaynarca antlaşması Rus tüccarlarına Osmanlı İmparatorluğu'nda kara ve deniz ticareti için geniş imtiyazlar vermişti. İstanbul'un kendilerine açık olduğu özellikle belirtilmişti (Madde 11). Antlaşma ayrıca Ruslar'a, ruhanî sınıftan olsun veya olmasın, Kudüs veya diğer merkezlere serbestçe hacca gidebilme hakkı da tanımıştı (Madde 8). Bugün Galata'da eskiden geniş hacı gruplarına ve şüphesiz tüccarlara hizmet etmiş olan iki veya üç Rus kilisesi hâlâ mevcuttur²⁹.

Yeni kilisenin Rum değil de Rus kilisesi olduğunu kanıtlayacak iki delil daha vardır. Bunlardan biri, eskiden İstanbul'da elçi olarak görev yapmış A.M. Obreskov adh Rus temsilcinin bir kilise için 1772-73'te Bükreş'te yapılan beyhude barış görüşmelerinde sunduğu orijinal tekliftir. Bu teklif müzakere ile ilgili diğer vesikalarla birlikte, Rus bilim adamı E. I. Druzhinina tarafından arşivlerden ortaya çıkarılmıştır. Bayan Druzhinina Obreskov'un kendi inisiyatifi ile İstanbul'da bir kilise inşa etme teklifinde bulunduğunu; bunun sebebinin de bazı Rum Ortodoks dindarların, Rusları ikâmetgâhındaki mabede gelip, Beyoğlu'nda çevrede bir kilise istemeleri olduğunu belirtmektedir. Birçoğu kendisinden Rus himayesi altında bir kilise kurmak için Rus nüfuzundan yararlanması ricasında bulunmuşlar, Obreskov da Rus nüfuzunu bunlar arasında artırmak için bunun iyi bir fırsat olacağını düşünmüştü. Fakat Beyoğlu'ndaki Rumlar Osmanlı hükûmetinin herhangi bir bahane ile Rus himayesi altında resmî bir kiliseye izin vermeyeceği düşüncesiyle bunun Rus tüccarları için olmasını teklif ettiler. Obreskov Bükreş'te Türk temsilcileri ile konuyu ele aldığı anda «Grek-Rus itikatına mensup rahipler» yâni, şüphesiz Kudüs'e giden hacılar için bir kilise ifade etmişti. Bunun üzerine Türk temsilcileri bu yeni nokta üzerine direktif almadıkları için itiraz ettiler, Obreskov'da konuyu gündemden düşürdü. Fakat Obreskov'un böyle bir kilise üzerine olan bir madde taslağı Küçük Kaynarca'da görüşmelerin tekrar başlaması ile yeniden ele alınmış ve anlaşmaya 14. madde olarak kelimesi kelimesine eklenmişti³⁰. Böylece 14. madde, ant-

29 Bu kiliseler aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a akın eden Rus mülteci toplumunda hizmetindeydi. Bu toplum şimdi önemini kaybetmiştir.

30 Druzhinina, *Kiuchuk-Kainardzhiiskii mir*, s. 220-24, 296, 348 ve madde taslağı (burada 23. madde) s. 346.

laşmanın Türk ve Rus temsilcileri açısından, Rus rahipleri ve muhtemelen diğer hacılar ve tüccarlar için bir Rus kilisesinin tesis edilmesi anlamına gelmektedir.

Delilin ikinci kısmı, antlaşmanın üç metninin dikkatle mukayesesi neticesinde meydana çıkar. Herbir metin 14. maddede Beyoğlu'nda bir Rus-Grek kilisesini öngörmektedir³¹. Eğer temsilciler sıradan bir Rum Ortodoks kilisesi ima etmiş olsalardı, sadece 'Rum' diyerek bunu belirtibilirdiler. Bu da 16. maddede, Osmanlı tebasının Rum Ortodoks mezhebini tarif ederken «Grek» sıfatı kullanımları ile açıklık kazanmıştır. Burada Türkçe terim olan «Rum» en vâzih durumdadır³². Bu, Grek karşılığı olan Türkçe bir kelimedir. «Grek» kelimesi Türkler tarafından pek bilinmezdi; tıpkı Türkçe metnin 14. maddesinde kurulmasından bahsedilen «Rus-Grek» kilisesi gibi yabancı bir terimdir. Şayet Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks halk için bir Rum Ortodoks kilisesinin kurulması düşünülseydi Türkçe metinde 14. maddede de şüphesiz «Rum» kelimesi kullanılırdı.

Bu uzun uzadıya izah ve metinlerin eleştirileri fuzuli bir iş olarak görünebilir, fakat yukarıda iktibas edilen anlaşmanın genel yorumlarının ışığı altında Rus elçilerinin Bâbîâli nezdinde temsilciliğini yapabileceği tek kilise, Rum değil bir Rus kilisesi idi -şüphesiz Rum ayinlerine ait fakat aslında Ruslar için yapılmış yabancı bir ithalât. Rusya'nın Küçük Kaynarca antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks kiliseleri ve mensuplarının temsilciliğini yapma hakkını temin ettiği neticesine varmak büyük bir samimiyetsizliktir.

Ne 7. madde ne de 14. madde, Rusya'nın umumî bir temsilcilik veya himaye ya da müdahale hakkına sahip olduğu hükmüne herhangi bir temel teşkil etmediğine göre bu gibi görüşler nereden geliyordu? Buna verilebilecek muhtemel cevaplardan üçü anlaş-

31 Hakikaten İtalyanca'sının Türkçe metindeki «Rus-Grek» deyimini desteklerken Rusça metnin «Grek-Rus» deyimini kullanması dikkati çekmektedir ama aradaki fark önemli değildir.

32 16. maddenin 9. paragrafında Küçük Kaynarca antlaşmasının Eflâk ve Boğdan prensliklerine, Bâbîâli'de «Rum mezhebinden» Hıristiyanları temsil etmek için İstanbul'da sefir bulundurmalarına müsaade edilmiştir - İtalyanca «della Religione Greca», Rusça «Grecheskago zakona» fakat Türkçe «Rum mezhebinden».

manın metni ve Küçük Kaynarca'da, imzalanmasını müteakip ilk sene içindeki yorumla ilgilidir.

Birincisi, antlaşmanın 7. ve 14. maddeleri dışında üç maddede, Bâbiâli tarafından verilmiş, kilise yapmak ve tamir etmek gibi hıristiyanlar lehine spesifik taahhütler vardır. Bu maddelerin her biri Rus kuvvetlerinin 1768-1774 savaşı sırasında tamamen ya da kısmen işgal ettiği bölgelerin -Eflâk ve Boğdan (madde 16), Ege Adaları (madde 17) ve Gürcistan ve Mingreli (madde 23)- ve barış antlaşması gereği Osmanlı idaresine iade edilmesi gereken bölgelerin ahali ile ilgilidir. Gürcistan ve Mingreli ile ilgili madde ayrıca, Rusya'nın bu bölgelerin iç işlerine müdahale etmeye hiçbir hakkı olmadığını da belirtmektedir. Adalarla ilgili maddede bu konuya değinilmekte ise de Eflâk ve Boğdan ile ilgili maddede Rusya'ya, bu eyaletler namına sarîh bir temsilcilik hakkı verilmekte ve Bâbiâli'de bunları göz önüne alacağını taahhüt etmektedir. Bu eyaletlerin temsilciliğini yapma hakkı görüldüğü üzere kat'i ve sadece iki eyalet içindir, ama bir kilisenin temsilciliğini yapma hakkından çok daha önemlidir. 16. madde ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Rusya'ya verilmiş umumî hiçbir hak yoktur, ancak sonradan şartların bulanık şekle sokulması ve kasıtlı olarak yanlış değerlendirilmesi tabii ki muhtemel idi ve oldu da.

İkincisi, antlaşma sona erdirildikten sonra, gerek Katerina ve gerekse bazı yakın danışmanları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyanların haklarını ön plâna alarak antlaşmaya yeni bir yön verme fırsatı sezdiler. Gerçi Rusya savaş sırasında Osmanlı hıristiyanlarına cesaret verme ve Türk ordularının gerisinde onların desteğini sağlamayı denemiş ise de, hıristiyan hakları barış görüşmelerinde, Tatarların bağımsızlığı, toprak kazancı veya denizlerde seyir imtiyazları gibi meselelere kıyasla daha önemsiz bir rol oynamıştı. II. Katerina'nın antlaşma şartları için öne sürdüğü orijinal tekliflerde hıristiyanlara az yer verilmişti³³. Bu konuda tekliflerin çoğunu Obreskov sonradan eklemişti. Antlaşma son şeklini aldığı anda Katerina, antlaşmayı 7. ve 14. maddelerden dolayı değil, politik, toprak ve ticarî şartlardan dolayı tabiiyle memnunlukla karşı-

33 Druzhinina, *Kiuchuk-Kainardzhiiskii*, s. 111 ve 295; «Exposé confidentiel au Pr. Lobkowitz, Mayıs 16, 1771, SIRIO, 97 (1896): 286-302; Lord Cathcart'tan Halifax Asilzadesine, Şubat 18/Mart 1, 1771, SIRIO, 19 (1876): 190-91.

lamıştır³⁴. Daha 1775 Mart'ında yani karşılıklı tasdiklerin hemen ardından, Katerina, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyanların lehine Rusya'nın elde ettiği avantajları vurgulayan bir tebliğ yayınladı. Şöyle bir beyanda bulunuyordu : «Ortodoks mezhebimiz filizlenmeğe başladığı yerlerde bundan böyle İmparatorluğumuzun Yüksek Himayesi altında, bütün şiddet ve zulümden korunmuştur»³⁵. Tebliğ esasında belki yerli ahaliye dindarlıkla kendini sevdirmek için plânlanmıştı, ama bu himâyeye iddiası zımnen Rusya'nın Türkiye'ye karşı siyasetine gelecek için bir zemindi. Bu da Rus makamlarının Küçük Kaynarca antlaşmasını yanlış tefsir etme yolunda ilk hareketi oldu. Bu yanlış manâ verme 1853 yılında doruk noktasına vardı.

Üçüncü olarak yine 1775'te diğer bir Rus manevrası; himaye hak iddiasını meşrulaştırmaya yardımcı oldu. St. Petersburg'daki hükümet Küçük Kaynarca antlaşmasının resmî bir Fransızca tercümesini yayınladı³⁶. Tercümenin 14. maddesinde Rusya'nın Beyoğlu'nda «une église publique du rit Grec» kurabileceğinden bahsediyordu. Bu gerçekte bir yalan değil, ancak antlaşma metninin yanlış şekilde tercümesiydi. Rus kilisesi bir anda Rum kilisesi haline sokuldu. Şayet İstanbul'daki Rus vekiline bir Rum kilisesinin temsilciliğini yapma izni verilse idi kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum kilisesinin temsilciliğini yapabileceği iddiasında bulunmak fazla mübalâğalı olmazdı. Bu hile Avrupa'ya kolayca yutturuldu, çünkü Rus yapımı Fransızca tercüme 18. ve 19. yüzyıl-

34 Sir R. Gunning'den Suffolk Asilzadesine, Temmuz 24/Ağustos 4, 1774, SIRIO, 19 : 423-24. William Tooke, *Life of Catherine II*, 5. baskı, 3 cilt (Dublin, 1800) 2 : 116-18, antlaşmayı aynı şekilde değerlendirir; bak. aynı zamanda Norman Itzkowitz ve Max Mote, *Mubadele : An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors* (Chicago, 1970), s. 37-39.

35 PSZ'de Mart 17, 1775 manifestosu, seri 1, cilt 20, no. 14274, s. 80-81. Druzhinina, *Küçük-Kaynarca'daki mir*, s. 316 ve Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 30, Mart 19 verirler ki yanlıştır. «Yayıldığı yerler» terimi Filistin anlamında tefsir edilebilir fakat bu, İstanbul ve şimdi Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olan umumiyetle Bizans İmparatorluğu (Filistin ve diğer kısımlarla birlikte) toprakları demek değildir.

36 G.F. de Martens Fransızca'sını iki yayınlara verir : *Recueil*, 1. baskı 4 : 607-38, s. 606 ve 607 de yazılanlar bunun 1775'de St. Petersburg'da yayınlanmış Rusya mahı Fransızca tercümesini teyit ettiği iddiasındadırlar, ve *Recueil*, 2. baskı, 2 : 286-321, aynı yazılarla.

lar Avrupa diplomatik dünyasında geçerli olan antlaşma metni, Fransızca da en çok kullanılan dil idi. Yapılan hata günümüze kadar sürdü ve yalnız Fransızca'da değil İngilizce'de de aynı hata tekrarlandı, çünkü İngiliz hükûmeti St. Petersburg malı Fransızca metinden İngilizce'ye çevirmişti ve Foreign Office'in İngilizce tercümesi çağdaş tarihçiler tarafından kullanılageldi³⁷. Görüldüğü kadarı ile yanlış tercüme -muhtemel olmasa bile- masumane olabilirdi, ama antlaşmanın yanlış tefsirinden doğan neticeler çok büyüktü.

Rus devletinin antlaşma ile kazandığı yanlış hükümlerin nasıl benimsendiğini gösteren diğer bir açıklama, Sorel'in 1878'de yayınladığı «*La Question d'Orient au 18 siècle*»e, oradan da Josef von Hammer-Purgstall (1832)a ve son olarak Avusturya'lı diplomat Franz Thugut (1774)a kadar uzanmaktadır.

Gözlendiği üzere Sorel, antlaşmanın Rusya'yı tüm Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki hıristiyanların hamisi yaptığı sonucuna varmıştır ve bunu da Thugut'un meşhur cümlesi, «Rus diplomatların hüneri ve Türk temsilcilerin beceriksizliği»ni de ihtiva eden anlaşma hükmünü aktararak dramatize etmiştir. Sorel, Avusturya'lı diplomatın mektupları için hiçbir kaynak göstermemiştir. Maamafih aynı mektupların daha uzun hülâsaları Viyana arşivlerinden alınıp, 1832'de Hammer'in «*Geschichte des Osmanischen Reiches*» adlı eserinin son cildinde ilâveler kısmında basılmış ve

37 St. Petersburg'da yazılan Fransızca tercüme ile İngilizce tercüme «Rusya ile Türkiye arasındaki Antlaşmalar (Politik ve Toprak) 1774-1849», adı altında, İngiltere, House of Commons, *Sessional Papers*, 1854, 72. cilt. Bu İngilizce tercüme Hurewitz'in *Diplomacy in the Near and Middle East*'ta yeniden çıkarılmıştır, 1 : 54-61, ve de gözden geçirilmiş, genişletilmiş 2. baskısında, J.C. Hurewitz, *The Middle East and the North Africa in World Politics : A Documentary Record* (New Haven, Conn., 1975-), 1 : 92-101. M.S. Anderson, *The Great Powers and the Near East 1774-1923* (Londra, 1970 (New York, 1971)), s. 9-14, aynı İngilizce tercümeyi kullanır. Daha sonraları yapılmış farklı bir İngilizce tercüme, Fred L. Israel, *Major Peace Treaties of Modern History, 1645-1967*, 4 cilt (New York, 1967), 1 : 913-29. Tercümenin yapıldığı kaynak belirtilmemekle beraber Fransızca metinden alındığı belirtilmiştir, (yani antlaşmanın resmî dillerinden hiçbiri). Fakat 14. maddedeki kilise «Rus-Grek» adıyla geçtiği müddetçe St. Petersburg'daki Fransızca metin bir kaynak olamaz. Noradounghian hemen hemen en iyi kaynaktır. Bu yeni İngilizce tercümede ise çok az hatalar vardır. Israel, Fransızca'dan tercüme etmesinin sebebini, hiçbir resmî tercümesi olmamasına bağlıyor. (s.v.).

daha sonra 1839'da J.J. Hellert tarafından yapılmış olan (ve bazı kusurları bulunan) Fransızca tercümesinde yer almıştır³⁸. Şüphesiz bu sonuncusu Sorel'in kaynağıdır³⁹. Fakat Thugut'tan bir asır sonra yazan Sorel, diplomatın orijinal mektubunda Rusya'nın Osmanlı hristiyanlarını «himaye» hakkını vurgulayan kelimelerini ondan daha fazla abartarak kullanmıştır. «Antlaşmanın esası, din ile ilgili maddelerinde temerküz ediyordu», demektedir Sorel⁴⁰. Thugut'un aksine Sorel Kırım savaşının başlangıç sebeplerini hatırına getirebiliyor ve bu şartların önemini biliyordu. Thugut da antlaşma maddelerinin çok önemli olduğuna inanıyordu, ama onun asıl ilgilendiği husus Osmanlı İmparatorluğu ve bilhassa İstanbul yönünde Rusya'nın büyüyen askerî tehdidi idi. Tüm Osmanlı hristiyanları üzerinde Rusya'nın söz konusu hamilik hakkı ile sözde Rus hüneri ve Türk temsilcilerinin beceriksizliği arasında direk bağlantı kuran Sorel olmuştur.

Fakat Sorel'in en büyük hatası, Thugut'tan faydalanırken Thugut'un, Küçük Kaynarca antlaşmasını yazarken antlaşma metnini görmemiş olduğunu gizlemesidir. Thugut, muhteva hakkında sadece tahminde bulunuyordu. 3 Eylül 1774 tarihli mektubunda da yakındığı üzere Bâbiâli henüz antlaşma şartlarını açıklamamıştı.

38 Hammer, *Geschichte*, 8 : 577-84; Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 17 cilt (Paris, 1835-41), 16 : 494-503. Bak. aşağıda n. 46.

39 Sorel, *Question d'Orient*'in iv. sahifesinde müracaat ettiği eserlerin listesini yapmıştı. Bunların arasında Hammer'in Fransızca baskısı da vardır. Thugut'un Sorel'den yaptığı ve yukarıda iktibas edildiği ifade (s. 263-64) Hammer'inkilerle aynıdır, *Histoire*, 16. cilt, s. 500 ve 503. Fakat Sorel, Thugut'un kinde olmayan bazı sözler ekler, Thugut'tan yaptığı iktibaslardaki hatalarını belirtmez, ve iktibas ettiği iki mektubun tarihlerini değiştirir. Aynı zamanda kopye ederken de yersiz bir hata yapar.

Sorel'in kusurlarından önce araştırma metodu ve doğruluğu açısından eleştirilmiş olduğu söylenebilir. En çok eleştiri konusu ise onun *L'Europe et la Révolution française*'nin son 4 cildidir; 8 cilt (Paris, 1895-1904); özellikle bak. Raymond Guyot ve Pierre Muret, «Etude critique sur 'Bonaparte et le Directoire' par M. Albert Sorel», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 5, no. 4 (Ocak 15, 1904) : 241-64, ve no. 5 (Şubat 15, 1904) : 313-39. Maamafih Sorel halâ büyük bir ünden hoşlanır. Onun *Question d'Orient* kitabı çıktığından yaklaşık bir asır sonra bölgenin en son monografı olan iki yazar tarafından «faydalı» denildi : Anderson, *Eastern Question*, s. 400 ve Saul, *Russia and the Mediterranean*, s. 231.

40 Sorel, *Question d'Orient*, s. 260.

Thugut gecikmenin muhtemel sebepleri üzerinde fikir yürütmüş ve şöyle demişti :

Ne olursa olsun, Antlaşma hakkında az bilinen umumi bilgi çerçevesinde şöyle bir netice çıkarmak mümkündür : şartların ağırlık noktası Rus diplomatları açısından bir hüner modeli ve Türk temsilcileri açısından ise nadir görülen bir beceriksizlik örneğidir.... Paragraf, daha sonra Sorel'in de belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Rusya'nın bir çeşit eyaleti haline geldiğinden bahseder⁴¹. Nasıl olur da selâhiyetli bir diplomat antlaşmayı okumadan böyle kat'i hükümler çıkarabilir?

Thugut'un tek haklı yanı, tahmininin verilen malûmata dayandığına işaret etmesidir. Rus-Türk barış görüşmeleri 1772'den beri aralıklı olarak devam etmişti. Thugut, Fokşani'deki ilk barış görüşmelerinde bizzat bulunmuş ve 1772-73'te Bükreş'te yapılan Rus- Türk barış görüşmelerinin ikinci raundu sıralarında Obreskov'la muhaberede bulunmuştu⁴². Osmanlı başkentinde hakim olan ruh haletini biliyordu. Rus taleplerini ve Türk'lerin bunlar üzerindeki tavrını da biliyordu. Fakat en son neticeyi bilmiyordu. Meselâ Thugut Osmanlı hıristiyanlarının Rus himayesi hususunda Obreskov'un Bükreş'te «hıristiyan kiliseleri namına Rus vekillerinin ılımlı temsillerinin iltifat görmesini» talep ettiğini biliyordu⁴³. Türk temsilciler «kiliseler» diye çoğul şekilde ele alınmasından haklı olarak şüphelendiler. Türk kayıtlarında bu teklif, Rusya'nın tüm Ortodoks mensupları üzerinde bir hamilik hakkı için yapılmış bir teklif olarak göze çarpar⁴⁴. Obreskov, daha sonra mesele nin antlaşmadan çıkartılabileceğini ve sadece görüşme protokollerinde yer alabileceğini söyleyerek yumuşamıştı ve talebi azar azar eksiltmiş sonunda Rusya'ya İstanbul'da bir Rus kilisesini temsil etme hakkı verilmişti⁴⁵. Thugut muhtemelen bunların hepsini biliyordu, fakat korkuyordu ve Küçük Kaynarca antlaşması şartlarını tam öğrenemediğinden en kötüsünü tahmin etmişti. Böylece 3 Eylül tarihli mektubunda şöyle demişti: «umumi teminata güve-

41 Hammer, *Histoire*, 16 : 500.

42 Hammer, *Geschichte*, 8 : 401-3, 415 n.c.

43 Druzhinina, *Küçük-Kaynarca Antlaşması*, s. 221.

44 Hammer, *Geschichte*, 8 : 412.

45 Druzhinina, *Küçük-Kaynarca Antlaşması*, s. 346, Obreskov'un 24. maddede müsvettesini verir.

nerek antlaşmada Rusya'ya mezhep ayrılığı gözetilen bir dinî hamilik hakkı resmî bir madde ile teslim edilmiştir»⁴⁶. Kendisinin hatalı olduğu açıktır.

Açıkçası Thugut haksızdı. Çünkü Rusya'nın Türkiye'yi mağlûp etmesinden sonraki Avusturya'nın vaziyetinden korkuyordu. Rusya'ya verilen haklar göz önünde tutulursa, Avusturya'nın Yakın-Doğu'da önemli bir rakiple karşı karşıya kalması sebebiyle korkusu anlaşılır. Fakat Hammer, Sorel ve daha sonraki birçok tarihçinin de dayandığı bu mektupta, Thugut'un hadiseler karşısında tepkisi tamamen isteriktir. Rusya'nın «hizipçi» Ortodoks'lüğün müdafii olduğunu görüp o da, karşı konulmadığı sürece Doğu Akdeniz'de Katolik mezhebinin baskı altına alınıp imha edileceğini seziyordu. Zihninde şöyle bir fikir uyandırıyor. Ruslar Karadeniz'in kuzey sahilinde, herhangi bir Avrupa devleti farkına varmadan 36-48 saat içinde İstanbul surlarına 20.000 kişilik bir ordu ile gelip içerideki Ortodoks sempatanlarının da yardımı ile şehri kuşatabilecek bir güce sahipti. Sultan Asya'ya kaçmak zorunda kalacak, böylece «üretim ve zenginlik bakımından dünyanın başka hiçbir bölgesi ile mukayese edilemeyecek kadar mamur olan» Batı Anadolu, Ege Adaları ve Adriyatik'in batısındaki Yunanistan hizipçilik yolu ile Rusya'nın eline geçecekti. Sonra da Rusya, eski çağların en büyük monarşilerinden daha üstün bir süper devlet haline gelecekti. Ve dahası da var. Bu büyüleyici ve ürkütücü bir mektup olması yanında hiç de iyi bir rapor değildir⁴⁷.

Thugut'un kâhin gibi tavsiyemelerinin şüphe uyandıran yanı yalnız bu görüşle değil, aynı zamanda söz konusu mektubunda : Rusya böylece hızla denizden harekete geçeceğinden şüphesiz gelecekte Tuna nehri boyunca hiçbir Rus-Türk savaşı olamayacağı kehanetinde de ortaya çıkmıştı. Aslında bir asır içinde buna benzer beş kara savaşı oldu⁴⁸. Bazı yönlerden Thugut 1774'le kendi keha-

46 Hammer, *Geschichte*, 8 : 578. Hammer'in Fransızca tercümesi, *Histoire*, 16 : 495 lüzumlu olan «umumi teminata dayanarak» ibaresini yazmamıştır. Neden tercüme bu kadar dökük saçık? *Histoire*'nin I. cildinin başlık sayfasına göre J.J. Hellert, tercümeyle Hammer'in kendi yönünde yapmıştır.

47 Hammer, *Geschichte*, 8 : 577-82.

48 1787-92, 1806-12, 1828-29, 1853-54 ve 1877-78 de Rus-Türk savaşları olmuştu. Philip E. Moseley'e göre Rus donanması Küçük Kaynarca'dan 60 yıl

netlerinin esiri oldu. O ve İstanbul'daki Prusya'lı diplomatik meslektaşı, Türkiye üzerinde daha sonra taleplerini artıran Ruslar tarafından, 1772'deki Rus-Türk barış görüşmelerinde arabuluculuk rollerinden saptırılmışlardır. Nitekim 1773 ilkbaharında görüşmeler kesilince ve Türklerin durumunda bir gelişme olmaması üzerine Thugut, Rusların hünerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkili hakimiyete yol açacağı kehanetinde bulunmağa başladı⁴⁹. Sonunda bir anlaşma için görüşmelerin yapıldığından haberdar olmazdan önce bile, Rus hünerinin antlaşmaya bir yoluyla Rum Ortodoks mezhebinin hamiliği hakkını sokacağını ve bu da Katolikler için Yakın-Doğu'da üzücü neticeler doğuracağını haber veriyordu; Osmanlı hükümetinin zayıflığına ve beceriksizliğine de üzülüyordu⁵⁰. Antlaşma hakkındaki 3 Eylül 1774 tarihli hükmü kısmen de olsa kendi kendine yaptığı bir kehanet görünümündedir.

Şayet Josef von Hammer-Purgstall, Thugut'un görüşlerini benimseseydi ve «*Geschichte des Osmanischen Reiches*» adlı eserinde bazı mektuplarını yayınlamamış olsaydı, bazı tarihçilerin Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks'ları himaye hakkının kat'ilik derecesi çok az olurdu. Hammer, Thugut'un tüm beyanlarını kabul etmiyor, fakat bilhassa iddia edilen Rus hamiliği ile ilgili kısmı tasdik ediyordu. Nedeni şaşılacak şey, ama tatmin edici cevabı da yok. Açıkçası Hammer; genel bir anlamda, Küçük Kaynarca'nın Türk'ler için bir felâket olduğunu görüyordu. Kendisinin Rus hükümetinin gerçekten zaman zaman Osmanlı hıristiyanlarının hamisi olma iddiaları hakkında daha sonra edindiği bilgilerin de etkisinde kalmış olduğu düşünülebilir.

Hammer ayrıca Thugut'la olan dostluğunun etkisinde de kalmış olabilir, zira her ikisi de Habsburg devletinin görevlisi idiler. Kendileri, Viyanadaki Yeni Şarkiyat Akademisi'nde çalışan eski ve en zeki Avusturya'lı şarkiyatçılardandı. Daha yaşlı olan Thugut (1739-1818) dışişleri bakanı olduğunda Hammer'i (1774-1856) ilk görev olarak Türkçe'sini iletmesi için 1799'da İstanbul'daki

sonra Boğazlardan halâ 36 saatlik mesafede idi, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839* (Cambridge, Mass., 1934), s. 7.

49 Thugut'un 3 Mayıs 1773 tarihli mektubu Hammer'in *Geschichte* kitabında kısmen iktibas edilmiştir, 8 : 412, n.a. ve 446, n.b.

50 Thugut'un 18 Temmuz 1774 tarihli mektubu aynı kitapta s. 582-83.

Habsburg maslahatgüzarlığına «Sprachknabe» olarak gönderdi. 1802 ile 1816 yılları arasında Hammer Viyana'da Thugut'un sofrasında sık görülen bir misafir idi ve ikisi sık sık uzun uzadıya görüşme fırsatı elde etmişlerdi. Hammer bir şarkiyatçı olarak Thugut'u gölgede bıraktı ama Thugut, ölünceye kadar onu hamisi olarak gördü⁵¹. Hammer, her ne şekilde olursa olsun, Thugut'un hıristiyanlar üzerindeki Rus himayesi hususundaki görüşünü Kabul etmişti.

Böylece de zinciri meydana getiren halkalar ortaya çıkmış oldu. Thugut, maddeleri tam olarak bilmeksizin hüküm yürüttü, Hammer tasdik edip bunları yayınladı, Hellert bazı hatalarla bunları tercüme etti, Sorel, Hellert'in tercümesini mühim kusurlar ve farklı vurgularla iktibas etti ve geçen yüzyılda birçok tarihçi Sorel'e itimat etti. Bu tahrif edilmiş intikal zincirine son bir not olarak Hammer'in Almanca orijinal baskısında iktibas edilen Thugut'un cümlesine işaret etmek gerek, «Rus hünerinin ve Türk beceriksizliğinin nadir bir örneği». Bu ifadede Rus diplomatları ve Türk temsilcileri ise belirtilmemiştir!⁵²

Thugut'un Küçük Kaynarca antlaşmasını yanlış tefsirine karşı en iyi tekdiz belki de, kendisinden sonra en yetenekli Habsburg dışişleri bakanı olan Prens Meternih'in hükmüdür. 1821'de Osmanlı idaresine karşı Yunan isyanından sonra Şark meselesi yeni-

51 Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Fontes Rerum Austriacarum*, 2. bölüm 70. cilt (Viyana, 1940), s. 35-38, 132,174-76, 209, 233, 245'te «Errinerungen aus meinem Leben, 1774-1852». Hammer hakkında bak. aynı zamanda, Constant von Würzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60 cilt (Viyana, 1856-91), 7 : 267-89. Franz Maria Freiherr üzerine bak. aynı eser, 45 : 1-6. Thugut'u herkes gibi Hammer de eleştirir fakat *Geschichte*'de 8 : 577, ilâve kısmında Thugut'un «diplomatik hüner ve doğru görüş» hükmünün ispatı niteliğindeki raporların hülâsalarını iktibas etmiştir. Hammer, hülâsaların «politika okuyucuları» tarafından hoşnutlukla karşılanmayacaklarını da belirtmektedir.

52 Hammer, *Geschichte*, 8 : 582. Türkçe beyanatlar Küçük Kaynarca'daki ikinci Türk temsilcisinin «ahlıklığı» ve «aptallığını» dile getirir, fakat bunun sebebi kendisine, antlaşma tamamlanıp karara bağlandıktan sonra Rusya'ya ödenecek tezminat meselesini görüşmeye çıkarması söylenmişti, böylece Türklere 15.000 kese akçeye (4.500.000 ruble) maloldu. Bir rivayete göre delegenin dirseğine dayalı uykudan uyanıp uyukladığını gizlemek için kefaleten meselesini ortaya atması büyük bir aptallık idi. İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4. cilt (İstanbul, 1947-55), 4 : 58.

den ortaya çıkmış, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerinin iç işlerine müdahale hakkı isteklerinde ileri gitmişti. Meternih, Rus taleplerinin ne gibi bir kanunî temele dayandığını anlamak için Rus-Türk antlaşmalarının bir analizini yaptı ki bu antlaşmaların en önemlisi Küçük Kaynarca'dır. Halen Viyana arşivlerinde bulunan bu antlaşma maddelerinin tam hülâsası, Bâbîâli'nin hıristiyan haklarını sadece belirli bölgelerde -Ege Adaları ve Tuna eyaletlerinde- taahhüt ettiğini ve Rusya'nın sadece buralarda temsilcilik etme hakkı olduğunu göstermiştir. Ayrıca 7. maddede Bâbîâli genel bir taahhütte de bulunmuştu : «Hıristiyan dinini ve kiliselerini daima himaye etmek». Meternih'in bu analizi, «14. maddede yetki verilen İstanbul'da yeni bir kilisenin kurulmasıyla ilgili olan» bu maddeyi ters yorumlamış, geri kalan kısmını almamıştır. Bununla ilgili olarak umumî hiçbir şey yoktu⁵³. Meternih'in antlaşma ile ilgili tahlili, Osmanlı hıristiyanlarının hamisinin, tüm Rusların imparatoru değil, Bâbîâli olduğunu göstermiştir.

Şayet genel bir anlamda Osmanlı hıristiyanları ile ilgili Rus hakları üzerine başka herhangi bir tartışma gerekiyorsa bu sadece Türk hükûmetinin verdiği genel taahhüt ile belirli olabilir. Şüphesiz Osmanlı devleti hıristiyanların hamisiydi⁵⁴. Rusya bu madde ile ne bir temsilcilik ne himaye ve ne de müdahale hakkı elde etmemiştir. Ancak Bâbîâli'nin taahhütü Rusya ile ikili bir antlaşmada verilmiştir. Bu, Osmanlı hıristiyanları açısından Rusya'nın bazı özel menfaatlerini elde etmesi manasına mı geliyordu? Kırım savaşına yol açan 1853 krizinde Osmanlı hükûmeti antlaşma-

53 Meternih'ten Prens Esterhazy'ye (Londra), Mart 17, 1822, «Dispositions des Traités entre la Russie et la Porte, relativement aux Chrétiens / Grecs : /habitans des Provinces Européennes de l'Empire Ottoman, «in Haus-Hof-und Staatsarchiv (Viyana), Staatskanzlei, England, Kart. 166, Korr Weisungen. Meternih'in analizi Osmanlıların Asya toprakları hakkında hiçbir şey ihtiva etmemiş ama Bükreş antlaşmasının (1812) şartlarına yer vermiştir. Paul Schroeder, *Metternich's Diplomacy at its Zenith* (New York, 1969), s. 188, n. 80, Meternih'in analizine danışır fakat mektup tarihini Nisan 24, 1822 diye hatalı olarak verir.

54 Zinkeisen, *Geschichte*, 5 : 3, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus tebanın din hürriyetini taahhüt etmesiyle ilgili bu maddeyi tercüme eder. Doğruluğu ispat edilemeyecek kadar dar bir yorumdur.

nın böyle bir hususi menfaat tanımadığını söylemişti⁵⁵. Rus başvekil Kont Nesselrode ise verdiğini söylemişti⁵⁶. Nesselrode ve çar 1853'ün ilk altı ayında bu iddiayı daha da ileri götürmüşlerdi. Fakat Nesselrode Rus-Türk antlaşmalarının maddelerini iyi bilmiyordu ve savaş başladıktan sonra çar da kendisine iyi malûmat vermediğini itiraf etmişti. I. Nikolas «Küçük Kaynarca antlaşması ile ilgili haklar hakkında kendisine yanlış bilgi verildiğini... aksi halde tavrının başka türlü olacağını... ama gösterilen yolun yanlış» olduğunu demiştir⁵⁷. Burada aynı yıl Rus-Türk savaşına yol açan 1853 ihtilâfının yeniden tetkikine girmek yersiz olur. Aslında çarın beyanatı, 1853'teki Rus iddialarının kaale alınmayacağını açıklığıyla gösterir. Bunun yerine antlaşma maddelerine dönüp ve bilhassa Bâbüâli'nin ikili bir antlaşma ile verdiği «hıristiyan mezhebi ve kiliselerinin tam olarak himayesi» taahhütünden dolayı Rusya'ya intikal eden herhangi bir himaye hakkının mütalâası ele alınmalıdır⁵⁸.

Rusya, belirtilmiş olduğu gibi, antlaşma uyarınca Osmanlı İm-

55 Reşid'den Musurus'a (Londra), Ağustos 25, 1853, Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, İstanbul), dosya 609.

56 A.M. Zaionchkovskii, *Vostochnaia voına 1853-1856 gg....*, 4 cilt (St. Petersburg, 1908-13), *Prilozheniâ*, 1 : 449-50, yuvarlak olarak Mayıs 30/Haziran 11, 1853.

57 Nesselrode, Rusya'nın özellikle Edirne antlaşmasına dayanarak elde ettiği haklar hakkında düpedüz hata yapıyor. Çar'ın Kont Orlov'u kabulü, Sir Hamilton Seymour (St. Petersburg) tarafından Clarendon'a rapor edildi, 176 Şubat 21, 1854, Secret and Confidential, Public Record Office (Londra), FO 65/445, G.B. Henderson, *Crimean War Diplomacy* (Glasgow, 1947) s. 10, bu mektubu arzeder. (ilk olarak *History*, Ekim 1933'teki makalesinde belirtilen); Temperley, *England and the Near East*, s. 469, da buna isnat eder.

58 Şu kabul edilebilir ki Rusya'nın, Osmanlı hıristiyanlarının koruyucusu gibi hareket etmesine dair hiçbir antlaşma temeline ihtiyacı yoktu. Burada üzerinde durmayacağımız bu muhakeme 1853'e ait bazı Rus beyanlarıyla dile getirildi. Çar'ın Londra elçisi olan Baron Brunnow, Prens Mençikof ve Kont Nesselrode'a özel olarak şöyle yazmıştı : «Rusya kuvvetli, Türkiye zayıftır. İşte bütün antlaşmalarda önsözümüz budur». F.F. Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie*, 15 cilt (St. Petersburg, 1874-1909), 12 : 311, Mart 21/Nisan 2, 1853 tarihli mektup. Nesselrode daha sonra kendisi şöyle yazar : «Rusya'nın hakları şu inkâr edilmez gerçeğe dayanır : 50 milyon Rus Ortodoks, Sultan'ın 12 milyon Ortodoks tebasının kaderine kayıtsız kalamaz». Nesselrode'dan Brunnow'a Nisan 20 (belki eski takvimdir, o zaman Mayıs 2), 1853, aynı eser, s. 318.

paratorluğunda hıristiyanlar namına hareket etmek için gerçekten bazı sarıh haklar elde etmişti. Bu haklar üç tane idi, İstanbul'da bir Rus-Grek kilisesi inşa etmek, bu tek kilise ve mensuplarının diplomatik alanda temsilciliğini yapmak ve Eflâk ve Boğdan'daki hıristiyanların da aynı alanda temsilciliğini yapmak. Oldukça dar olan bu şartnameler daha geniş anlamda temsil, himaye ve müdahale şartları talep etmeye vesile olabilirdi. Fakat bunlar fazlaştırdıkları istekleri için sağlam temel değildirlere. Küçük Kaynarca antlaşmasının Rusya'ya himaye ve temsilcilik için geniş haklar verdiği yolunda eski iddiayı yıllar boyunca tekrarlayan tarihçiler açıkça hatalıdır. Rus haklarının dahi sınırlı olduğunu söyleyenler gerçeğe daha yakındır.

Küçük Kaynarca antlaşmasının Rus hünerini ve Osmanlı beceriksizliğini göstermiş olduğu hükmü, aynı zamanda sağduyunun yokluğunu temsil etmektedir. Aslında iddia edildiği kadar olmasa bile Rus hüneri vardı. Sorel ve diğerleri, ilgili maddelerin ustaca serpiştirilmelerinin farkına vardıklarına işaret etmişlerdi -özellikle, güya aralarındaki bağlantıyı Türk'lerden ve dünyadan saklamak için bilhassa İstanbul'da bir kilise ile ilgili 7. ve 14. maddelerin ayrılması. Fakat Rusça orijinal antlaşma teklifinde iki madde yanyana konmuştu. Druzhinina her iki tarafın müzakereler sırasında «maddeleri nizamsız bir biçimde biraraya getirerek» birbirini aldatmaya çalışmasına bir delil bulamamakta 7. ve 14. maddeleri, yapmak zorunda kaldıkları feragatlerin İstanbul'daki umumi tesirini azaltmak için muhtemelen Türk'lerin ayırmış olduğunu söylemektedir⁵⁹. Ruslar'ın bile bazı aptallıkları vardı : meselâ Osmanlı Sultan'ını, yeni bağımsız Kırım Hanlığı'nın meşru halifesi olarak tanımışlardı. Bu durum büyük anlaşmazlıklara sebep olmuş daha sonra 1779'da Aynalı-Kavak antlaşması ile düzeltilmişti⁶⁰. Osmanlı beceriksizliğinden de örnek vardı. Bu da -Küçük Kaynarca'daki son barış görüşmelerindeki tutumlarından ziyade daha iyi bir uzlaşma yapabileceği savaşın ilk safhalarında barışa yaklaşma cesaretini gösterememeleridir. 1772-73'te ve gene 1774 yılında yapılan barış görüşmeleri sırasında Osmanlı'lar yukarıda be-

59 Druzhinina, *Kiuchuk-Kainardzhiskii mir*, s. 278 ve 346.

60 G.F. de Martens'in *Recueil*'indeki metin, 2. baskı, 2 : 653-61; Norddounghian *Recueil*, 1 : 338-44.

lirtilen yalnızca üç hak dışında Rusya'ya verilmiş genel anlamda herhangi bir temsil veya himaye hakkı görmüyorlardı. Asıl Osmanlı beceriksizliği Polonya meselesi üzerine savaşa girmesi ve dönüşü olmayan bu savaştan mağlûp çıkması idi.

Thugut'un Küçük Kaynarca hususunda arzettiği Rus hüneri ve Türk beceriksizliği şeklindeki hükmü iki asırdan beri hoş bir hikâye olarak süregelmis, Sorel'in tasviri ise geçen doksan sekiz yılda bu hikâyeyi pekiştirmiş olduğundan artık gerekli değişikliği yapma zamanı gelmiştir.

Erol Aköğretmen